

**Түркістан облысы адами әлеуетті дамыту басқармасы,
"Білім беруді дамыту" орталығының дене шынықтыру
әдіскері - Әділбаев Сәбит Құрмашұлы.**

«Бестемше» ойынының оқушылардың ой – санасының дамуына әсері

«Бестемше» ойынының оқушылардың ой – санасының дамуына әсері

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың халыққа арнаған биылғы жолдауында бұқаралық спортқа, оның ішінде жасөспірімдер спортына көп көңіл бөлу керек екенін айтты. Бұл өте қуантарлық жәйт, спорт саласына енді келіп, енді айналысып жатқан жастар үшін үлкен мүмкіндік.

Сондықтан да дене шынықтыру пәніне қосалқы үйірме жұмыстарында қазақтың ұлттық ойындарын жүргізуде оның тәрбиелік, танымдық маңызы өте зор.

Мектепте оқушыларды дене мәдениетіне тәрбиелеуде дене шынықтыру сабақтарымен қатар қосымша үйірмелер, спорт секцияларын жүргізуге ерекше мән берілуде. Сыныптан тыс жұмыстар төмендегідей түрлерге бөлінеді: спорт түрлерінен өткізілетін секциялар, көпшілік дене шынықтыру шаралары, спорт түрлерінен өткізілетін жарыстар,

Қазақтың ұлттық ойындарын дене тәрбиесі сабағында жоспарға енгізу арқылы өткізу жас буынды тәрбиелеуде теңдесі жоқ құрал. Әр сабақ сайын ұлттық ойынның үш – төрт түрін алып, солардың ойнау тәсілін үйреніп отырса, жетілдіре қайталау арқылы пысықтап отырса, әрбір бала жадында сақтайды да, оны ойнай біледі.

Ұлттық ойындарды мектептегі дене тәрбиесі сабағында қолданудың заманға сай әдістерін ойлап табу әрине қиын. Қазіргі компьютер заманында оқушыларды қызықтырып «тоғызқұмалақ», «бестемше» ойнандар,- деп айту өте қиын іс. Әрбір баланың санасына ойынды сіңіріп енгізу үшін біз қызықты да дұрыс әдістерді қолдануымыз керек. Ұлттық ойындар өзінің табиғатында, жаратылысында ұлттық өнегені бойына сіңіріп, бүкіл ұлтқа тән қасиеттерді өз бойына дарытып, толығып жетілу арқылы өзінің жан – жақты тәрбиелік қасиетін шындай түседі. Ұлт ойындары өте күрделі дүние, ол адам баласының табиғи әрекеті. Сабақтың барысында сол табиғилығын сақтай отырып, оның элементтерін ретті пайдалану сабақтың әр кезеңінде оқушылардың көңіл – күйіне психологиялық жағынан барлау жасай отырып, білгірлікке әрекет жасауды талап етеді. Бала ойын арқылы ойлап, сол ойын арқылы қиялын арманға ұластыруы керек.

«Ұлттық ойындар» дене шынықтырудан дарындылығы бар оқушыларға бағытталған.

Аптасына- 1 сағат;

Жылына- 34 сағат;

Қызығушылық танытатын бастауыш сынып 1 және 4 сынып оқушыларын қатыстыру жоспарланған. Бүгінде ұлттық ойын түрлерін тізбектегенде ойымызға бірден «алтыбақан», «ақсүйек» пен «көкпар» ойындары келеді. Оларды күнде ойнамасак та, той-томалақ, мерекелерде маз-мейрам болып ойнасып, ұлттық ойындардың асқақ буынан көңіліміз бір марқайып қалады. Десе де халқымыздың

алтын қоржынында сақталған салт-дәстүр, ойын-сауық түрлерін жете біле бермейміз. Ал «бестемше» ойыны жөнінде естігеннен естімегеніміз, ойнағаннан ойнамағанымыз басым.

«Бестемше» ойыны тақтасының үлгісі

Халқымыздың асыл мұрасында баланың физиологиялық тұрғыдан жетілуіне ғана емес, епті, алғыр болуына себін тигізетін ойындар баршылық. Өз кезегінде ол дана бабамыздың балаға, оның тәрбиесіне бей-жай қарамағанын, баса назар аударғанын білдірсе керек. Ал бұл ұлттық тәрбие, ұлттық білімнің түп-тамыры біз ойлағаннан анағұрлым тереңде жатқан тәрізді. Мұғалімнің сөзінше, адамды жылдамдыққа, төзімділікке, тез шешім қабылдауға үйрететін, тарихы сонау ежелден басталатын құмалақпен ойналатын ойынның «бестемше» аталу себебі ойында әрбір қазандықта бес құмалақты пайдаланылуымен байланысты. «Кез-келген ойын белгілі бір ережеге, тәртіпке бағынатыны анық. Бестемше ойынын да ата-бабаларымыз сондай бір керемет ережелермен бекіткен.

«Бестемше» ойыны баланың жетілуіне, ой-санасының дамуына қосар үлесі бар. Тілге тиек етілген «бестемше» ойынының баланың дамуы үшін пайдасы зор. Ол бастың миын ширатып, дамытып қана қоймай, ептілікке, қырағылыққа, тез шешім қабылдауға, санауға, топтауға үйретеді. Сонымен қатар көздің көруін жақсартып, көз жанарын жетілдіреді. Ойын адамды тыныштандырып, сабырлыққа үйрететін қасиетке ие.

Қазақ жұрты – өз ұрпағының ертеңін сонау бала кезінен ойлаған халық. Сондықтан да қазақ халқы бала тәрбиесіне жан - жақты көңіл бөлген. Баланың ойынына да терең мән берген деуге болады. Ол ұлттық ойындарымыздың ойналу тәсілінен, әдістерінен байқалады. Сөзге тиек етіп отырған «бестемше» ойыны да сондай. Ата-бабамыз бала есін біліп, тәй-тәй жүре бастағаннан, яғни ойын баласы болғаннан-ақ бестемше ойынына баули бастаған. Бестемше ойынында баланың саусақтарының қимылдауы арқылы адамның басқа да он екі мүшесіне қимылда жүреді. Ойынға қатысушы адамдар санына ғана емес, олардың жасына да шектеу жоқ. Бестемше ойынын бала да, кәрі-жас та ойнай алады. Оны ойынның өзіндік ерекшелігі деп атамасқа болмайды.

«Бестемше» ойынының жүру үлгісі.

«Бестемше» ойынының бала тәрбиесіндегі орны

«Бұл ойынның кереметтілігі сол, еңбектеген баладан, еңкейген қартқа дейін ойнай алады. Қатысушылар санының шектемесі жоқ сияқты, ойынды балалар, ересек адамдар, үлкен апаларымыз бен әжелеріміз, аталарымыз ойнап, насихаттап келген. Бұл ойынның бір ерекшелігі - ғалымдар арасында үлкен кісілердің осы ойынды жас ұрпақтың санасына сіңіру мақсатында ойнаған деген топшылау бар» – дейді.

Бестемше ойыны қазақ халқының ақыл - ой ойындарының бірі. Оның пайда болу мерзімі 4 мың жылдық мерзімді қамтиды. Бұл ойынға ұқсас ойындар Қырғызстан, Индонезия, Вьетнам, Малайзия, Марокко және Түркияда кездеседі. Бестемше туралы мәліметтер өте аз. Ойын туралы «Қазақ тілінің түсіндірме» сөздігінде былай делінеді: «Тоғызқұмалақ ойынының бірнеше түрі бар. Оның балаларға арналған қарапайым түрлерін «қоздату», бестемше» деп атайды. Бестемше аталатын ойынның қазақ халқына барын іздеп тауып, ережесін қалпына келтірген зияткерлік ойындарды зерттеуші, ҚР еңбегі сіңірген жаттықтырушы, спорт шебері, математик Серікбай Тілеубаев екенін атаған абзал. Зияткерлік ойындарды зерттеуші, ғалым Мақсат Шотаев өзінің іргелі мақаласына қазақтың бестемше және қырғыздың ұйымтуды ойындарының атауларында ерекшелік болғанымен, олардың тақта құрылысы ұқсас екендігін келтіреді. Сондай-ақ, зерттеуші Серік Ерғали өз еңбегінде бестемше туралы нақты мәліметтер берген. Түркі халықтарының зердесі мен жадын жаттықтырып, жас ұрпақты зияткерлік жағынан жетілдіруге жарап келген: ойлау әдеп пен шапшаң шешім қабылдауға, қателеспеуге баулитын ұлттық зияткерлік ойындардың маңызы зор. Зияткерлік ұлттық ойындар қазіргі заманда балалардың дене ойындарымен шұғылдануды қамтитын, түрлі теледидармен, компьютер ойындарымен шектелетін заманда өзекті бола түсуде. Бестемше ойыны жасөспірімдердің мінезқұлқын, сана-сезімін әлеуметтік жағынан тәрбиелеп, ойлау өнерін меңгеруге, тәртіпті тиянақтауға, ойлау жүйесін шыңдауға, ми қызметін жетілдіруге көмектеседі. Бұл ойын ойнаушы талғамайды: бала да, жас та, кәрі де, ойнай береді. Бестемше ойындарын 5 жастағы баладан бастап егде жастағы адамдар арасында ой спортының дағдысын қалыптастыруға болады. Балғын ойыншыларға ұлттық зияткерлік ойындардың тарихы бойында түзілген ақпараттарды таныстыру оларды ойынға қызықтыра және мүдделі ете түседі. Зияткерлік ойындарды сатылап үйрету Ойыншылардың жас ерекшеліктеріне қарай топтау. Бестемше ойынының әзірге 1 түрін ойнау мүмкіндігін барын ескере отырып, ойыншы топтарын 5–12 жас деңгейден үйрету мен ойнату ұсынылады. Бестемше (тарих жағынан бұл ойынның нақты осылай аталғандығы турасында мәлімет көмескі, 5-6 жастағы бала тіліне ыңғайлы болуын әрі «бестемше» сөзінің түбірі болғандықтан, осылай атауды жөн санадық .) бұл ойынды ойнату тиімді, өйткені, бұл барынша жеңіл әрі ережесі қарапайым. 12 жасқа дейінгі балаларға арифметиканың 4 амалын үйретумен бірге белгілі бір логикалық заңдылықтарды итермелеуге әлеуеті жеткілікті. Бестемше ойынының отау саны бесеу және тоғызқұмалақтағыдай тұздық жариялау ережесі жоқ. Ойыншылардың дайындығы Ойыншылардың дене мен дене саулығының болуы шарт. Жаттықтырушы үйретуші ойыншылардың денелік әзірлігіне мұқият назар аударғаны жөн. Денесіне зақым келген өспірім ойын барысында өзін жайсыз сезініп, тіпті өзге ойыншыларға да кері әсер етуі мүмкін. Мұндай талап пен тәртіп ойыншыларды барынша мұқият жүріп – тұруға, жөнсіз алыспауға, ойынға барынша жауапкершілікпен қарауға шақырады. Ойын алдында ойыншылар ұйқысының қанықтығы, көңілдерінің сергектігі, қанайналымының бір қалыпты болуы тиіс. Ол үшін қажетті жаттығулар мен сылау/ массаж секілді дене мен жүйкені баптау мен әзірлеу әрекеттерін жасаған абзал. Бестемше ойыны адамның логика мен ойлау мүмкіндігін шыңдап, зерде

мен сананы шынықтырып қоймайды, адамның алақандағы рецепторлары арқылы жүйке – жүйесіне пайдалы, кейбір жүйке сырқаттарының алдын алу мен емдік мүмкіндіктері бар. Ойыншыны тарихи таныммен қызықтыру Бестемше ойындарының астарынан қазақы, жалпы түркілік құндылықтарды байқауға әбден болады. Ойынды зерттеушілер бестемше ойынынан түркілік әскери қолдың құрылымын аңдаса, енді бірі одан екі хандықтың өзара бәсекелестігін аңғарады. Қалай болғанда да ойынның осы әлеуетін оны насихаттауға әрі жаңа жас ойыншыларды еліктіруге пайдалануға әбден болады. Айталық бестемше ойынының негізінде қазақтың «Айдағаны бес ешкі, ысқырығы жер жарады» деген мәтелін қолдана отырып оқиғаға айналған аңызды қолдана отырып, үстел үсті ойын үдерісін үлкен ойын алаңына айналдыруға болады. Осы арқылы балғын ойыншылар бұл ойыннан жалықтыратын ойлауды ғана емес, қимыл мен ойды көтеретіндей дағдыға ұмтылатын мүмкіндік алады. Нақтырақ айтқанда, бестемше мен тоғызқұмалақ ойындарындағы ойын тастарының бәрін балалардың өздері ойнап, тақтаның орнына алаңқайда болмаса стадион мен спортзалда сызылған «тақта» ақтарады. Екі ойыншы кәдімгі тақтада ойнай отырып, жүрістерін дауыстап бала – құмалақтарға жеткізіп отырады, олар сол жүрістерге сәйкес отауларға бір – бірден көшіп жүреді. Құмалақ рөлін ойнау үшін, сәйкесінше бестемше ойынында лақтың, ал тоғызқұмалақ ойынында аттың бетпердесін тағып ойнауларына болады. Бұл ойынды көпшілік жиналған маңда ойнау арқылы жұртшылықты қызықтырып, ойынның маңызын арттыра түсуге әбден болады. Оның үстіне балалар қимылдау арқылы денені ширату мен шынықтыру әрекеттерін қатар атқарады. Мұндай алаңдағы рөлдік ойынды жаттығу мен жарыстар алдында ойнаған тиімді: ойыншыларды ойынға жұмылдырып, оларды сергітеді, денені дайындауға, жүйкені сергітуге көмегі мол. Қазақтың ұлттық ойындарының біразы ойлауды қажет етеді. Соның бірі «**Бестемше**» ойынының стратегиялық және тактикалық әдістерін қазіргі заман талабына сай қолданылып отырған компьютер арқылы жүзеге асыру да жаңа әдістердің бірі. Бестемше ойыны – бұл негізінен адамның ойлау және көру қабілеттерін дамытады.

Қорыта айтқанда, Бестемше ойыншылары болып 5 жастағы балдырғандар да болғандықтан, жұтып кетпестей ойын тасы мейлінше ірі болғаны маңызды. Алайда, бұл ойынның тақтасы күнге жасалып, айналымға түскен жоқ. Ойынның барынша қарапайым тоғызқұмалаққа қарағанда тақтасы да мейлінше шағын, отау саны екі еседей аз болғандықтан, бұл ойында тарату мен дамытудың мүмкіндігі де, маңызы да зор. Бестемше әсіресе балабақшалар мен бастауыш сыныптарға кеңінен таратып ойнату арқасында баланың арифметикалық қабілетін ашып, зердесін шыңдауға мүмкіндік береді.